

GENÇ TÜRKLER'İN TARIM POLİTİKASI 1908-1918

Temmuz 1908 Genç Türk Devrimi, devrimlerin ya da radikal rejim değişikliklerinin genellikle yol açtığı gibi, kentlerde ve köylerde büyük umutlar yarattı. Ve yeni rejimin hükümetleri, kentlerdeki yoksulların ya da köylülerin beklentilerine karşılık verecek pek az şey yaptıkları için, her iki yerde de bu umutlar büyük ölçüde boşa çıktı. Aslında köylülerin hiç de fazla bir şey istemedikleri, 1909-1910 yıllarında Anadolu'da seyahat eden gazeteci Ahmet Şerif'e ilettikleri yakınmalardan anlaşılmaktadır. Ahmet Şerif, bu dönemde Anadolu'da çok yaygın olan eşkıyalık olayları dışında, köylü militanlığının herhangi bir işaretinden bile söz etmemektedir.¹ Meşrutiyetin yeniden kurulmasının üzerinden bir yıl geçtikten sonra, hiçbir şey eskisinden daha iyi gibi gözükmüyordu. Devletin köylülere karşı nasıl muamele ettiğini ve yeni getirilen özgürlükten hoşnut olup olmadıklarını soran Ahmet Şerif'e yaşlı bir köylünün verdiği yanıt, köylük bölgelerdeki o günkü koşulları yansıması bakımından burada geniş ölçüde aktarılmaya değer:

"Hürriyet, şimdiye kadar bizim işittiğimiz bir lâf değildi. Fakat bize söylenen sözlerden, bazı işlerden anlıyoruz ki, bu iyi bir şeydir... artık herşeyin düzeleceğini, vergilerin doğruluk ve kolaylıkla (yani, zorlama olmaksızın) toplanacağını; köydeki kanlı, katil ve hırsızların terbiye edileceğini; askere giden çocuklarımızın senelerce aç, çıplak bekletilmeyerek vaktinde tezkerelerinin verileceğini; memurların ke-

1 Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, (derleyen Çetin Börekçi, Kavram Yayınları, İstanbul, 1977), s.25-26, 156, 217 ve 321. Bu makaleler ilk başta, bir İstanbul gazetesi olan *Tanin*'de yayımlanmış, sonra derlenerek 1910'da kitap haline getirilmişti. Çetin Börekçi'nin 1977 basımı daha kapsamlıdır; çünkü ilk basımda bazı makaleler kitaba alınmamıştı.

yiflerince iş göremeyeceklerini ve herşeyin değişeceğini zannetmiştik. Fakat hâlâ bir şey olmadı. Evvelce bazı işler daha düzgün gitmekte iken, bugün bütün bütün karıştı. Devlet dairesine gitsek amir, memur belli değil... Hükümet hâlâ bizim dertlerimize bakmıyor... Bir tarlanın üç-beş kişi elinde tapu senetleri vardır, sürdüğümüz tarlaların bizim olduğundan şüpheliyiz. Bu yüzden her gün kavgalar oluyor, bazen ölüm olayları meydana geliyor. Devlet dairesine, mahkemeye gidiyoruz, dert anlatamıyoruz. Onlar yalnız, zamanı gelince vergi toplamayı düşünüyor... Bütün sene çalışır, her sene vergilerimizi veririz, zaten vermezsek de kazanımızı, yorganımızı bile satarak zorla alırlar. Böyle iken yine borçtan kurtulamayız. Birkaç senedir, köyde ekecek tohumluk bulamayanlar çoktur. Başka hiçbir taraftan yardım olmadığından ister istemez ağalardan bir kile tohumluğu, 100-120 kuruşa, yahut üç kileye karşılık alır ekeriz. Artık o ağalar başımıza bela kesilir, köylüyü, hep edepsizlerden olan adamlarına dövdürür, hapse attırır, bazen devlet aracılığıyla korkutur da veremeyenlerden alacağını öyle alır. Gerçi bu sene Ziraat Bankası borç veriyor ama, bize bir faydası olmuyor. Bu para, köyümüze girmeden bitiyor."²

Ahmet Şerifin köylülerin dertlerinden ve beklentilerinden söz ettiği birçok pasajdan biri olan bu alıntı, 1909 Eylül'ündeki durumu yansıtmaktadır. Ama bu on yılın geri kalanında, hatta sonraki kuşakta bile işler daha iyiye gitmedi. Gerçekten, Cumhuriyet'in kırsal politikasının temellerinin Genç Türkler tarafından sağlam bir şekilde atılmış olduğu söylenebilir.³ Aslında Genç Türkler, köylük bölgelerdeki statükoyu korumak ve tutucu

2 Aynı yerde, s.46-47. Daha önce sayfa 25'te Ahmet Şerif şöyle diyordu:

"Köylünün anlayamadığı en önemli nokta, bir seneden beri birçok söz işittiği halde, bunlardan, yapılmaları, yerine getirilmeleri kolay olanların bile henüz uygulandığını görmemesidir. O, bu zaman zarfında hiç olmazsa rüşvetçi, ahlaksız memurların değiştirildiğini, köye gelen ve kendilerine bedava yemek, hayvanlarına da yem verdiği jandarmalar karşısında korkudan titremesine artık gerek kalmadığını anlamak ve bu gibi, bize önemsiz geldiği halde onun için pek önemli olan şeylerin değiştiğini görmek istiyor."

3 "Genç Türk" terimi Abdülhamit istibdadına karşı olan bütün hizipleri, "İttihatçı" terimi ise yalnızca, aynı zamanda Genç Türk de olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerini kapsamaktadır.

bir tarım politikası izlemek niyetinde değillerdi;⁴ tersine "o günkü kırsal politika uyarınca, köylüleri derebeylerinden ve onların halefleri olan ağalar ve eşraftan korumak gerektiği" noktasında genellikle görüş birliği vardı.

Ayrıca, derebeyliğe karşı sarfedilen bütün sözler de yalnızca siyasi göz boyama amaçlı değildir; Halep Valisi İttihatçı Hüseyin Kâzım Bey, eyalet halkına, "eşrafa ve ağalara karşı şiddetli bir dil kullandığı ve onların baskısına son verileceğini ilan ettiği bir bildiri yayınlamıştı. Bu bildiriye karşı her yerden yankılar gelmişti. İstanbul'da yayımlanan *Avvam* gazetesi bu bildiriye yer verdiği için, Anadolu ve Rumeli'deki birçok okuyucusundan kutlama mektupları almıştı".⁵

Önde gelen İttihatçıların savurdıkları bu tür tehditlere karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti örgüt olarak, hiçbir zaman, toprak ağalarının sosyal, ekonomik ve siyasi egemenliğine son vererek köylük bölgelerdeki statükoyu değiştirmeye yönelmiş gibi görünmemektedir. H.A. Şanda, Osmanlı devletinin, dış borçlarını ödemek ve bütçesini denkleştirmek için, Namık Kemal'in "köylülük üzerindeki lanet" adını verdiği aşarı sürdürmekten başka yolu olmadığını söylerken haklıdır. Ayrıca, köylülüğün sömürülmesi özellikle, ileride göreceğimiz gibi, tarım ürünlerine olan talebin şiddetle arttığı, 1914'te başlayan savaş döneminde sermaye birikiminin başlıca kaynağı haline gelmişti.⁶ Ancak, bu pratik nedenlerin dışında, toprak sahiplerinin çıkarlarına karşı etkin bir politika benimsenmesini önleyen yapısal nedenler de vardı.

19. yüzyıl boyunca, Osmanlı ekonomisi giderek Avrupa teşebbüsüne açılırken, toprak, fethedilecek son kaleydi. Babiâli, inatçı bir biçimde, yabancıların kapitülasyon ayrıcalıkları altında toprak edinmelerine izin vermemekte direniyordu. Babiâli'den bir yüksek bürokrat, Charles Mac Farlane'e, "...Eğer Avrupalılar bu şekilde içimize girer ve mülk sahibi olurlarsa bizi kısa zamanda ülkeden sürüp çıkarırlar"⁷ diyordu. Bu arada

4 Hüseyin Avni Şanda, *Reaya ve Köylü*, 1970 basımı, s.10. Ayrıca genç Osmanlı İmparatorluğu ve erken Cumhuriyet döneminde *derebeyliğin* bir tanımı ve tahlili için bkz. İsmail Hüsrev (Tökin), *Türkiye Köy İktisadiyatı*, 1934, s.154-172, 176.

5 *Avvam*, 23 Ekim 1910; aktaran Şanda, *Reaya*, s.10.

6 Aynı yerde, s.12-13; elbette üretim çarpıcı bir biçimde düşmüş, bu da fiyatların daha da yükselmesine yol açmıştı.

7 Charles Mac Farlane, *Turkey and Its Destiny*, 1850, c.ii, s.171-177; aktaran Ali Tosun Ancanlı, "The Role of the State in the Social and Economic Transformation of the Ottoman Empire 1807-1918", Harvard Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi, 1976, s.111. Ayrıca bkz. Nasim Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey*, 1933.

toprağa ilişkin bütün Tanzimat yasaları, özellikle 1858 Arazi Kanunnamesi, ellerindeki toprakları meşrulaştırmakla toprak sahibi eşrafın iktidarını güçlendirmiş gibi görünmektedir.⁸ Aşağı yukarı aynı zamanda -1857'de ve 1864'te- belediyelerde ve taşra örgütünde yapılan yenden düzenlemeler, bu eşrafa çeşitli meclislerde temsil edilme hakkını tanıdı ve dolayısıyla bunlar halkın önderleri olarak belirdi. 1876 Anayasası'nın ilanı ve ertesi yıl toplanan Meclis de bunların siyasi iktidarını artırdı, çünkü artık kendi çıkarları uğrunda aktif bir şekilde faaliyet gösterebilecekleri bir yere kavuşmuşlardı. Aynı şey 1908 sonrası için de geçerliydi; ancak şimdi, bir adım daha ileri gidebilirler ve siyasi bir partide örgütlenebilirlerdi. Bütün deneyimsizliklerine karşın İttihatçılar, gerçekçi bir şekilde durumu kavradılar ve feodalizmi ortadan kaldırma yönündeki her türlü girişimden, hatta bunun lafından bile vazgeçtiler. Daha fazla ilerlemeden önce bu tartışmalı terimin; yani feodalizmin Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir yönünü kavramak bakımından verimli bir şekilde nasıl kullanılabileceğine kısaca bir göz atalım.

Eğer feodalizmi bir yönetim sistemi olarak alacak olursak, Osmanlı İmparatorluğu'nda, *tımar* sisteminin kaldırılmasından sonra feodalizm olmadığı sonucuna varmamız gerekir. Bundan sonra devlet, kişisel bağlara ya da iktidarı orduyla paylaşmaya ihtiyaç göstermeyecek kadar fazla merkezleşmiş ve bürokratlaşmış durumdaydı. Ancak feodalizm ve feodal topluma ilişkin ölçütlerimizi daha geniş tutar ve bunlara, üretimin toplumsal örgütlenmesi, toprak mülkiyetinin aldığı biçimler, ya da artığa el koyma yöntemleri gibi sorunları da eklersek, o zaman feodalizmin unsurlarının 20. yüzyıl Türkiye'sinde de yaşadığını söyleyebiliriz.⁹ 19. yüzyılda, Türkiye'de görünüşte birbiriyle çelişkili olan iki eğilim gözlenmektedir. Bir yanda, teoride olmasa bile pratikte, geleneksel tımar haklarına dayanan üstbeylikten, toprak ağasının özel mülkiyete dayanan hak iddiasına doğru bir değişim vardır. Mülkiyet hakkı, ulaşımın ve ticari tarımın gelişmesine koşul olarak toprak değerinin artmasıyla birlikte gi-

8 Ancanlı, "The State", Bölüm I ve Bölüm 3'ün iii-v alt bölümleri; Kemal Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman Empire*, 1973, s.98; aynı yazar, "The Ottoman Parliament of 1877 and Its Social Significance", *Association Internationale d'Etudes de Sud-Européen*, 1969.

9 Hüsrev, *aynı eser*, s.154-173 ve 176; Şanda, *Reaya*, s.40-41.

derek önem kazanmıştır. 1888'de Ziraat Bankası'nın kurulmasıyla toprak, borçlara karşı teminat olarak kullanılır oldu; bu ise teminat gösterilen toprağın mülk olduğuna işaret ediyordu, çünkü bundan herhangi bir köylü ya da toprak ağasının sırf (mülkiyeti altında bulunmayan toprak üzerindeki) "feodal ayrıcalık" veya haklarını teminat gösteremeyeceği anlamı çıkıyordu. Öte yandan, toprak ağası, köylülerinden hem emek hem de üründen pay şeklinde hizmet istemek hakkına dayanan geleneksel iktidarını uygulamaya da devam etmekteydi. Toprak ağasının ekonomik üstünlüğü, ona köylüleri üzerinde, ekonomik kaynaklarının ötesinde bir sosyal ve siyasal denetim kazandırmıyordu. Toprak ağası ücretli emek kullanarak ya da yerel devlet aygıtını temsil eden vali, kaymakam, kâdı veya vergi tahsildarıyla olan ilişkilerinden yararlanarak, gerektiğinde meşru olmayan yollara ve yıldırma yöntemlerine de başvurmaktan çekinmeksizin, köylülerin emeğine ve artığına el koyuyordu.¹⁰ Genel olarak feodalizme özgü olan bu zor unsur ile toplumsal ilişkilerdeki baskının piyasa dışı karakteri üzerinde durmak gerekir. Dolayısıyla yineleyelim, köylünün artığına başlıca el koyma yöntemi, feodalizm sonrası dönemdeki ücretli emeğin tersine, emek-rant ya da angarya olmaya devam ediyordu. Ancak bu, ücretli emeğin bazı bölgelerde var olmadığı anlamına gelmez. Fakat bunlar, emek kıtlığı olan bölgelerdi ve yüksek ücretler, toprak ağasının zorunlu emek kullanmasını teşvik ediyordu. Böylece, toprak, hızla bir meta karakteri kazanırken, emek için aynı şey söz konusu olmuyordu.

Feodalizm unsurları, bir düzlemde, toprak ağası ile köylü arasındaki ilişkilerde, başka bir düzlemde ise toprak ağası ile devlet arasındaki ilişkilerde kendisini göstermektedir. Tanzimat reformlarının yol açtığı bürokratikleşmeden sonra bile, siyasi otorite, kişisel ve adem-i merkezîyetçi olmaya devam etti. Devlet iktidarı, toprak ağasınca kabul edilmekle birlikte yerel ilişkilerde egemen değildi, çünkü eşraf "senyörel yargı yetkisi"ni, yani köylüler üzerinde fiili (*de facto*) olarak hukuki ve bazen de idari yetki kullanıyorlardı. Bu koşullarda devlet otoritesi, eşraftan vergi almanın ötesine geçemiyordu. Dolayısıyla, görece küçük bir grup yerel iktidarı tekelinde tutuyor ve özellikle Meşrutiyet döneminde siyasi haklardan yararlananlar da yalnızca onlar oluyordu. Köylü için devletin varlığı, ona kurtarıcı

10 Ahmet Şerif, *Tanin, passim*; Ahmet Emin, *Turkey in the World War*, 1930, s.80; Behice Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, 1945, s.40 ve *passim*.

gözüyle bakıp umut bağlasa da, pratikte pek bir anlam taşımıyordu. Feodal ilişkilerin 20. yüzyılda da sürmesinin bir başka nedeni, uzun gerileme döneminde isyanlar, savaşlar ve eşkıyalık yüzünden köylük bölgelerde güvensizliğin hüküm sürmesiydi. Köylüler, korunma ihtiyaçlarını köylerini birbirine yakın kurarak ve yerel beylerin himayesine sığınarak karşılamaya çalıştılar. 1941'de Manisa yöresindeki alan araştırmasının sonuçlarını açıklayan bir sosyolog "esasen, güvensizlik ve korunma ihtiyacı feodal tipte bir toplumun önde gelen özellikleridir ve Kepenekli ile Sarı Çam köylerinin kuruluşuna ilişkin öyküler de bu unsurların varlığını açıkça ortaya koymaktadır" diyordu.¹¹

İstanbul, statükoyu bozmayarak bu gerçeği kabullendi; böylece köylük bölgelerde hassas bir sosyal barış ve istikrar hükmünü sürdürdü. Bu feodal ilişkileri değiştirme çabası, hem toprak ağasının hem de köylünün şiddetli tepkisiyle karşılaşacak, bu da başkentteki rejim açısından tehlikeli olacaktı. İttihatçılar –tıpkı kendilerinden sonraki Kemalistler gibi–, bu durumu çok iyi kavradılar ve reform aleyhtarı toprak ağalarının iktidarını yıkarak, bir "burjuva devrimi" yapma çabasına girişmediler. Tersine, onlara Mecliste denetim kurma olanağı tanıyarak ve böylece, kendi ellerini kollarını bağlayıp toprak sahiplerinin çıkarlarını tehlikeye düşürecek yasalar çıkarmayı olanaksız kılarak, onlarla uzlaştılar. Buna karşılık, bazı kurumsal reformları gerçekleştirme ve dolayısıyla devletin yapısını modernleştirme olanağını elde ettiler.

Gene de, Meşrutiyet'in yeniden kurulmasından sonra, köylük bölgelerde endişe ve beklenti hüküm sürdü: Kendi durumlarını sarsacak radikal bir tarım politikasının uygulanacağından korkan toprak ağaları arasında endişe; baskı altındaki köylülük arasında ise, yeni rejimin kendi yaşamlarını iyileştirecek değişiklikler yapacağı yolunda, daha sonra safça olduğu ortaya çıkan beklenti. Zaferlerinin ilk aşamasında ve en radikal oldukları sırada İttihatçılar, gerçekten de köylünün yükünü hafifletecek önlemler önerdiler. Toprak sorunu, İttihatçıların 1908 Selanik Kongresi'nde tartışıldı ve Cemiyet, hükümetten, meşru olarak elde edilmiş ve yasalarla korunan toprak mülkiyetine dokunulmamak kaydıyla, köylüye toprak dağıtılmasının koşullarını hazırlamasını istemeye karar verdi. Bu koşulları kolaylaştırmak için asgari faizle kredi sağlanacak,

¹¹ Behice Boran, s.61.

vergilendirmenin sağlam bir temeli olarak aşar yarıya indirilecek ve bu mümkün olan her yerde uygulanacaktı. Daha sonra, yavaş yavaş bir kadastro sistemi getirilecekti. Ayrıca İTC, tarımı her yolla, özellikle İmparatorluğun dört bir yanında modern yöntemleri öğretecek tarım okulları açarak desteklemeye de söz veriyordu.¹²

Bu, İttihatçıların en radikal dönemlerindeki toprak politikalarıydı. Bir daha hiçbir zaman toprak dağıtımını ya da köylülüğe ucuz kredi verilmesini resmen savunmayacaklardı. Bunun nedeni, toprak üzerinde herhangi bir baskı olması değildi, çünkü böyle bir baskı yoktu.¹³ Ama köylülerin toprak ağalarından bağımsız olarak yaşanmalarına olanak verecek bir toprak dağıtımı, toprak ağalarını zorunlu emekten yoksun bırakacaktı. Aslında bu, pahalı emek kullanmaktan kaçınmak için, onları makineleşmeye ve böylece bilinçsiz de olsa tarımı modernleştirmeye itebilirdi. Ama her yerdeki toprak ağaları gibi buradakilerde, hemen hiç yatırım gerektirmeyen eski yöntemleri, önemli ölçüde sermaye yatırımı gerektiren ve aynı zamanda da kendi geleneksel üstünlüklerini tehlikeye sokacak yeni bir sisteme tercih ediyorlardı.

Meşrutiyet'in birinci yılında elde ettikleri tecrübeler de İttihatçıları, reform konusunda ölçülü davranmaya itiyordu. Avusturya-Macaristan'ın, Bosna-Hersek'i ilhaki; Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı; Girit sorunu ve Avrupa'nın İTC'ye karşı genellikle dostça olmayan tutumu, İttihatçıların du-

12 T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, 1952, s.206-210.

13 Orhan Erinc, "Toprak, Politika ve İnsanlar"da (*Cumhuriyet*, 17 Nisan 1971), 1913 yılında toprak mülkiyetine ilişkin şu rakamları veriyor: Derebeyi tipi ağalar da dahil olmak üzere nüfusun yüzde 1'i toprağın yüzde 39'unu işgal ediyordu; küçük ve orta ailelerin dahil olduğu yüzde 87'lik kesim, toprağın yüzde 35'ini, toprak ağalarının dahil olduğu yüzde 4 ise toprağın yüzde 26'sını elinde tutuyordu; nüfusun yüzde 8'inin hiç toprağı yoktu. A.D. Novichev, *Ekonomika Turtsii v period mirovoi vojn* (Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Ekonomisi), 1935, s.8'de şöyle diyor:

"Ortakçılık sistemi, Türk köyünde hâkim durumdaydı. Ekilebilir toprakların tümünün yüzde 65'i büyük ve orta toprak sahiplerine aitken, toprağın yüzde 35'i, köylülerin yüzde 95'inin çiftliklerine bölünmüştü."

1916'da yazan bir Alman, ekilebilir toprakların yalnızca aşağı yukarı üçünün kullanıldığını ve Almanya'da kilometrekareye 120 kişi düşmesine karşılık Türkiye'de nüfus yoğunluğunun kilometrekare başına 11,5 olduğunu belirtmekte, ayrıca Türklerin Almanlara Türkiye'de çiftçilik yapma izni vermemelerinden yakınmaktadır. Bkz. Dr. Kurt Zander'in *Schwabischer Merkur*'deki makalesi (2 Mayıs 1916). Savaş Dairesi, *Daily Review of the Foreign Press*, 12 Mayıs 1916 (bundan sonra DRFB diye anılacaktır).

rumunu zayıflatmaktaydı. Ülke içinde hem tutucuların, hem de Liberallerin muhalefetiyle karşı karşıyaydılar ve bu muhalefet, Nisan 1909 gerici isyanıyla doruğuna ulaşmıştı.¹⁴ Bütün bu zorlukların bir sonucu olarak İttihatçılar, zaten ılımlı olan tarım politikalarını yeniden gözden geçirdiler ve asgari direnme yolunu tuttular. Toprak üzerindeki denetimlerini daha da genişleten yasalar yoluyla, toprak ağalarının tahakkümünü güçlendiren Tanzimat politikasını benimsediler. Aynı zamanda, çiftçilerin modern yöntemler kullanarak hem ülke içi tüketimi, hem de ihracat için üretimi arttırmasını teşvik ettiler. Bu politika, İttihatçıların hem henüz perde gerisinden iktidarı etkiledikleri 1913 yılı öncesinde yapılan İTC kongrelerinde, hem de 1913'te iktidarı ele geçirdikten sonra dile getirildi. 1909 yılında artık toprak dağıtma lafını ağızlarına almayan İttihatçı delegeler, tarım okulları açarak bilimsel tarımı teşvik etme ve tarımın, ticaretin ve sanayinin ilerlemesinin önünde duran bütün engelleri kaldırma kararı alıyorlar; tarıma daha fazla önem vermeye ve toprakta mülkiyet ve alım satım hakkını yerleştirecek yasalar çıkarmaya söz veriyorlardı.¹⁵ Gene de iktidara gelince İttihatçılar, bir kere daha köylülüğün refahıyla biraz ilgilenmeye başladılar. Yeniden, "eğer devlet hazinesinin durumu elverirse" aşarı yarıya indirmekten ve aynı zamanda aşar tahsilini kadastro çizgilerine uygun olarak ıslah etmekten dem vurmaya başladılar. Çiftlik hayvanlarından alınan vergiyi azaltmayı ve bunun tahsilini de reforma tabi tutmayı vaat ettiler ve çiftçi ile aylık olarak kiralanan orakçılar ve ortakçılar arasındaki ilişkileri düzenleyecek bir yasa çıkaracaklarını ilan ettiler.¹⁶ Ama bunlar, hep kâğıt üzerinde kaldı ve ertesi yıl savaşın patlak vermesiyle, Türk köylüsünün durumu çarpıcı bir biçimde kötüleşti.

Yalpalayan İttihatçı politikaya karşın, 1908 Devrimi, tarımı da kapsamak üzere Osmanlı toplum hayatının her yönünü belirgin bir biçimde etkileyen bir değişiklik meydana getirmişti: Devletin karakterinde ve ideolojisinde gerçekleşen dönüşüm. Abdülhamit devletinin temeli ve bakış açısı dardı ve ilgi alanı esas olarak hanedanın çıkarlarıyla sınırlıydı. Padişahın, toprak ağalarının çıkarlarına karşı tepkisi, geniş ölçüde onları kendi safına çekmek amacı taşıyan pragmatik ve idare-i maslahatçı bir po-

14 Bu yılların politikası için bkz. Feroz Ahmad, *The Young Turks*, 1969.

15 Tunaya, *Partiler*, s.211-212.

16 Aynı yerde, s.216.

litikaydı. Devlet, bu sınıfı ileri tarıma yönlendirmek üzere herhangi bir önderlik çabası içine girmiyordu. Eğer ticarileşme doğrultusunda bir eğilim vardysa, bu, İmparatorluğun dünya kapitalist pazarı içine çekilmesinin bir sonucuydu ve esas olarak limanlara ya da demiryollarına yakın bölgelerde görülüyordu. Devlet, bu süreci hızlandırmak için pek bir şey yapmıyordu ve bir parlamentonun bulunmadığı koşullarda toprak ağaları, kendi eğilimleri o yönde olsa bile, kendi çıkarları adına bir sınıf olarak hareket etme olanağını bulamıyorlardı.

Bu durum 1908'de değişti. Anayasa, çeşitli çıkar gruplarının –ekonomik ve etnik– Mecliste kendi görüşlerini dile getirmelerini ve hükümetin onlar adına hareket etmesine olanak sağlamakla kalmıyor; İTC, daha da ileri giderek o zamana dek var olmayan bir sınıfı, burjuvaziyi yaratacak devletçi bir politika benimsiyordu.¹⁷ Köylük bölgelerde yapısal bir değişiklik gerçekleştirme fikrini terk etmiş olan İttihatçılar, tarımın ticarileşmesi sürecini hızlandırma görevini üstlendiler. Modern tarım yöntemlerini uygulamada yerel valilerin ya da İttihatçı mebusların başı çektiğini gören devlet de, yerel çiftçilerin bu örneği izleyecekleri umuduyla, toprak ağalarının ihtiyaçlarına ve taleplerine karşı çok anlayışlı davrandı. Kısacası bu, Genç Türkler'in tarım politikası oldu. Ancak planları o kadar direnişle karşılaştı ki; modern bir milli ekonomi kurma çabaları içinde, başta gelen yeri ticaret ve sanayiye verirken tarıma ikinci derecede önem vermek zorunda kaldılar.

Çiftçilerin tepkisi, akılsızca ve gelenekçi bir tutumdan değil, dünya pazarında Kuzey Amerika'nın ve daha yakındaki Rusya ile Romanya'nın tarım ürünleriyle rekabet etme deneyimlerinden kaynaklanıyordu. Buharlı gemilerin gelişmesiyle ithal malı tahılın İstanbul'a taşınması, yerli tahılın iç bölgelerden taşınmasından daha ucuza gelmeye başlamıştı. Babıâli, gümrük tarifelerini yükselterek Osmanlı tarımını koruyabilirdi, ama kapitülasyonlar, buna izin vermiyordu. Dolayısıyla, 1860 sonrası dönemde Osmanlı tarımı geriledi; çiftçiler, tarım yöntemlerini modernleştirmek için yapılacak yatırımların zahmetine değmediğini düşünüyorlardı. Engin

17 Feroz Ahmad, "Vanguard of a Nascent Bourgeoisie; The Social and Economic Policy of the Young Turks 1908-1918", Osman Okyar and Halil İnalçık (eds.), *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*, 1980, s.329-350. (Bu makale, "Doğmakta Olan Bir Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türkler'in Sosyal ve Ekonomik Politikası, 1908-1918" başlığıyla elinizdeki derlemenin 25-60. sayfaları arasındadır.

Akarlı, "1880'lerin başında Osmanlılar ihracatı artırmakla ilgiliydiler ama 1890'ların ortalarına gelindiğinde, iç üretim ithal edilen tahılla rekabet edebilse memnun olacak duruma gelmişlerdi" demektedir.¹⁸ 19. yüzyılın sonunda, dünya piyasaları, yeniden Türk tahılı lehine dönmüş olsa bile; ekili alanlar, üretimi artmaya devam eden tütün dışında, değişmeden kaldı.¹⁹ Osmanlı çiftçisi, dış müdahaleye karşı koyamayacak kadar zayıf bir devlete güvenemeyeceği koşullarda herhangi bir inisiyatif göstermek ya da riske girmek istemiyordu. Gelirini ranttan elde etmeyi ve kâhyasını (su-başı) genellikle ortakçı olan kiracılarının başında bırakarak kentte yaşamayı yeğliyordu. 1904 dolaylarında Lucy Garnett şöyle yazmaktadır:

"Malikânesinde yaşayamayan bir toprak ağasının, malikânesine zaman zaman yaptığı ziyaretlerde vaktini nasıl geçirdiği, doğal olarak, parasal olanaklarına ve özel zevklerine bağlıdır... Toprak ağası olarak görevleri, kâhyasıyla hesapları gözden geçirmek; yarıcılar ile kendi adamları arasındaki dava konularını dinlemek ve karara bağlamak; yapılması gereken çiftlik işleriyle ilgili talimatlar vermek ve nihayet kârı realize etmektir. Toprak kalitesini iyileştirmek, modern ve emek tasarrufu sağlayacak makineler getirtmek, örnek kulübeler inşa etmek ya da yarıcılarının maddi ve manevi koşullarını düzeltecek başka bir şeyler yapmak, bir Türk toprak sahibinin felsefesinde yeri olmayan şeylerdir."²⁰

Rahat bir yaşam süren bu tür toprak ağalarının, devlet daha iyi bir gelecek garanti etmedikçe, ellerindekinden vazgeçmeye niyetleri yoktu. Dolayısıyla, başlangıçta, Genç Türkler'in planlarını korku ve şüpheyle karşıladılar ve aktif bir muhalefet konumuna geçtiler. Ancak bunun görünürdeki nedeni, asıl korkuları olan, İttihatçı radikalizmi değildi; muhalefetlerini, İTC önderliğine karşı gösterdikleri sosyal küçümsemeye meşrulaştırmaya çalışıyorlardı. 1910 Haziran'ında, Edirne'deki durumu anlatan Konsolos Samson raporunda şöyle yazıyordu:

18 Engin Akarlı, "Economic Problems of Abdulhamid's Reign (1876-1909)", *Mağrip ve Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Siyaset Konferansı*, Mayıs 1975, s.26.

19 Aynı yerde, s.29; verilen bilgi Parvus'e dayanmaktadır: *Türkiye'nin Can Damarı*, 1914, ş.154-164. Ayrıca bkz. A.D. Novichev'in, Charles Issawi (ed.), *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, 1966, içindeki makalesi, s.66.

20 Lucy Garnett, *Turkish in Town and Country*, 1904, s.107-108. Garnett'in modelinin idealize edilmiş İngiliz toprak sahibi olduğu açıktır.

"Belli başlı Türk toprak ağalarının görüşü, aralarındaki daha önde gelen bazılarıyla yaptığım konuşmalardan anladığım kadarıyla, şu anda işleri idare etmekle sorumlu kişilerin üstlendikleri göreve uygun olmadıklarıdır.

"Bu görüşlerin sahipleri, bir ülkenin yüksek görevlilerinin şu iki nitelikten birine sahip olmaları gerektiğini savunmaktadırlar: Ya doğuştan yönetici bir sınıfa mensup olmak, ya da olağanüstü yeteneğe sahip bulunmak. Şu anda iktidarda olan parti, onlara göre, bu iki nitelikten de yoksundur. Edirne Beyleri, özellikle, burada telgraf dairesinde memur olarak tanıdıkları ve yetenekleri konusunda hiç de iyi şeyler düşünmedikleri Dahiliye Nazırını (Talât Bey, Paşa ve 1917'de sadrazam) küçümsemektedirler."²¹

Diyarbakır'dan yazan bir başka konsolos ise, yerel muhalefetin yerleşik çıkarların korunmasına dayandığını belirtiyordu. Daha önceki bir raporunda büyükelçisini, vilayette sürdürülen reform çabalarından haberdar etmişti. Bu raporun ardından şunları yazıyordu:

"...küçük ama güçlü bir sınıfın, kendi özel çıkarlarına karşı bir saldırı olarak gördüğü şeye karşı günden güne daha öfkeli hale geldiği açıktır. Bu hoşnutsuz unsurlar, valinin ve diğer reformcuların demokratik ve onların çıkarına aykırı niyetlerine karşı doğal olarak düşmanca bir tutum alan kasaba eşrafı ve bazı diğer aşiret beyleri ile ağalardır. Bugüne kadar, zor korkusuyla sükûnetlerini korumuş olmalarına rağmen, kasabada genellikle eşrafın çıkardığı düşünülen karışıklıklar son zamanlarda artmıştır."

Konsolos Yardımcısı Rawlins, daha sonra, eşrafın, aktif bir reformcunun durumunu nasıl sarstığını şöyle anlatmaktadır:

"...yerel reformcular arasında en enerjik olanlardan biri, vilayet jandarma birliğinde yüzbaşı, gerçekte ise birliğin kumandanı olan Behçet Efendi'dir. Bu adam, komşu köylere yaptığı sistemli baskınlar ve

21 Konsolos Samson'dan Lowther'a, Edirne, 30 Haziran 1910, Lowther'den Grey'e mektup içinde, No. 446, İstanbul, 4 Temmuz 1910, F.O. 371/999/24852. Sinop yakınlarındaki Ayancık eşrafından ve en azından II. Mahmut döneminden beri *ayan* olan Şükrüoğulları için bkz. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, i, 1967, s.255-258. Böyle aileler, Rumeli ve Anadolu'nun her yanında vardı.

her türlü baskı ve yolsuzluğa karşı korkusuzca mücadelesi ve müdahalesi yüzünden eşrafın öfkesini üzerine çekmiş durumdadır. Onun önderliği altında jandarma birliği iyi bir ilerleme kaydetmekte ve eskiden olduğu gibi düzensiz ve yoz bir örgüt olmaktan çıkıp hızla kanun ve düzenin aktif koruyucusu olan iyi eğitilmiş bir kuvvet haline gelmektedir. Bütün bunlar, yerlerini korumak zorunda olduklarını ve artık kasaba ile köylerde eskisi gibi hüküm süremeyeceklerini anlayan birçok yerel eşrafın hiç de hoşuna gitmemektedir. Ayın onuncu gün akşamı, eşraftan bazılarının emrinde oldukları iyi bilinen bir kabadayı grubunun bazı kahveleri basıp karışıklık çıkarmasıyla acil bir durum doğdu. Bunu duyan Behçet Efendi, derhal olay yerine koştu; görünüşe göre onların istediği de tam buydu ve gelir gelmez onu sıkıştırıp feci şekilde dövdüler. Kabadayılar, açıkça, "reformlar" da ısrar edildiği takdirde valinin başına da aynı şeyin geleceği tehdidini savurdular. Kentte huzursuzluk yaratan bu olaylar, nüfusun belirli sınıflarıncı yeni rejime ve reformlar sistemine karşı beslenen düşmanlık konusunda yeni bir kanıt oluşturması bakımından kayda değerdir..."²²

Toprak ağaları iki cephede mücadele ediyorlardı: Ekonomik ve siyasi iktidara sahip oldukları yerel bölgelerde reformları engelliyorlar; Mecliste ise ellerindeki çoğunluğu ya kendilerine karşı yönelen önlemleri geçersiz kılmak, ya da kendi çıkarlarını gözetecek önlemler almak için kullanıyorlardı. Örneğin, bağcılık bölgesi olan Aydın'ın Mebusu İsmail Sıtkı Bey, alkollü içkilerden alınan verginin kaldırılması için bir yasa önerisinde bulunmuştu. 23 Haziran 1909'da yaptığı konuşmada, bu verginin, üzüm yetiştiren bölgelere yıkım getirdiğini ve kaldırılmasının da, yeni bir zararsız alkollü içki sanayiini teşvik edeceğini savunmuştu. Ayrıca yabancı alkollü içki ithalatına karşı önlemler de alınmalıydı. İsmail Sıtkı Bey, devletin gelirinde bu yüzden oluşacak açığı kapamak için, üzüm yetiştiricilerinin şarap üzerinden yüzde 12'ye kadar öşür ödemeye bile razı olduklarını söylüyordu. Kabinedeki ilk İttihatçılardan biri olan Maliye Nazırı Mehmet Cavit, bu öneriyi sempatiyle karşılamakla birlikte, 1881 Muharrem Kanunnamesi'yle konduğu

22 Konsolos Yardımcısı Vekili Rawlins'ten Lowther'a, Diyarbakır, 12 Ocak 1910, Lowther'dan Grey'e mektup içinde, No. 45, İstanbul. 30 Ocak 1910, F.O. 371/10002/4225.

için alkollü içkilerden alınan verginin kaldırılmasının mümkün olmadığını belirtmişti. Muharrem Kanunnamesi, kapitülasyonların garantisini altında olan uluslararası bir taahhüttü ve dolayısıyla ihlal edilemezdi. Üstelik gelirleri Düyun-u Umumiye'ye ayrılmıştı ki, bu da onu gene uluslararası bir konu haline getiriyordu.²³

Bu örnek, yabancı ayrıcalıkların, reformcuların elini kolunu nasıl bağladığını göstermektedir ve bu durumun, ilerici çiftçinin modernleşme ve yenilik konusundaki arzusuna set çekerek, onun moralini bozduğunu rahatça tahmin edebiliriz. İç ve dış etkenlerin kendilerine getirdiği sınırlamalar karşısında Genç Türkler, yalnızca, çiftçilere yardım ve teşvik yoluyla tarımı ilerletmeyi umabilirlerdi. Esaslı bir kara ve demiryolları ağı kurarak kırsal ürünler için bir pazar yaratmak istiyorlardı. Cavit Bey'in 11 Ağustos 1910'da Selanik'te yaptığı konuşma, reformcuların bazı hedeflerini özetlemektedir. Cavit Bey, sonraki 5 yıl içinde yalnız yalyaların, atların ve arabaların değil motorlu araçların da yararlanabileceği 30 bin km. yol yapılacağını vaat ediyordu. Bu, köylük bölgelerdeki halka büyük bir hizmet olacaktı; çünkü birçok vilayette üretici, pazara götürme olanağı bulamadığı için ürününü olduğu yerde gülünç fiyatlarla satıyor; hatta bazen ürününü yakmak zorunda kalıyordu. Demiryollarının yapımı da hızlandırılacaktı; yalnızca var olan projeler, yani Bağdat Demiryolu tamamlanmakla kalmayacak, aynı zamanda, Anadolu'yu ve Arap eyaletlerini ulaşım açacak olan yeni projeler başlatılacaktı. Türkiye'deki 6 bin km.lik demiryoluna 9 bin km. daha katacaktı.²⁴ Ama, *Deutsche Levant Zeitung* muhabirinin de belirttiği gibi, artık yollar ve demiryolları eskiden olduğu gibi stratejik bir temelde değil, ekonomik temelde inşa edilecekti.²⁵

23 Lowther'dan Grey'e mektuba ilişik parlamento tutanakları, No. 624, Tarabya, -4 Ağustos 1909, F.O. 371/761/29787.

24 *La Turquie ve Tanin*, 12 Ağustos 1910. Nafia Nezareti'nin ihaleleri Büyük Devletler arasında paylaşınlıyordu; E.G. Mears ise, yabancı uyruklulara özel ayrıcalıklar tanınmasının birleşik bir nakliyat sisteminin kurulmasını engellediğini ve aynı zamanda ticareti doğal yollarından kaydirdiğini söylemektedir. Sonuç olarak yabancı imtiyaz sahipleri, demiryolunun kendisinden çok demiryolu imtiyazlarının berabere getirdiği ticari imtiyazlarla daha fazla ilgilidiler. Bkz. Mears, *Modern Turkey*, 1924, s.202 ve 207.

25 *Levant Trade Review*'da (bundan sonra *LTR* diye anılacaktır) aktarıyor, I/iii, Aralık 1911, s.252-256.

Eğer ulaşım yeni bir bütünleşmiş pazar ve talep yaratacaksa, o zaman, üretimin de bunu karşılamak üzere artırılması gerekirdi. Genç Türkler, bunu, Anadolu ve Irak'ta uygulanması düşünülen sulama projesiyle gerçekleştirmek niyetindeydiler. Konya ve Kilikya ovalarını sulama projeleri için araştırma, sırasıyla 123 767 ve 1 237 970 akrılık* toprağı sulama hedefiyle Deutsche Bank tarafından yürütülüyordu. Kilikya ovasının sulanmasının, Adana yöresini ikinci bir Mısır'a çevireceğı düşünülüyordu.²⁶ Bütün bu önlemler toprağın değerini artırıyor, bu da toprak ağalarını, köylülere ait topraklar üzerinde hak iddia etme konusunda daha hevesli kılıyordu. Buna karşılık reformcular, köylülere yapılan haksızlıklara karşı kayıtsız görünüyor ve bunu tarımda modernleşme uğrunda ödenmesi gereken ve örnek almak istedikleri Avrupa'nın kendi köylülerinin sırtından çıkardığı, bir bedel olarak kabul ediyorlardı.

Daha uzun vadeli bu tür projelerle birlikte Babîali, çiftçinin makineleşmesini de teşvik ediyordu. Emegın kıt ve dolayısıyla pahalı olması nedeniyle üretimin baltalanma olasılığının belirdeğı Batı Anadolu ve Adana gibi bazı bölgelerde, makineleşme şimdiden bir zorunluluk halini almıştı. Örneğın 1910 yılında İzmir'de çok iyi bir hasat olmuş, ama ürünün çoğı hasat zamanı emek kıtlığı yüzünden mahvolmuştu.²⁷ Çözüm makineleşmeydi ve devlet bunu, çiftlik makinelerinden ithalat vergisi almayarak teşvik ediyordu. Ayrıca, 1910 yılında bir sanayi sergisi düzenlemek üzere birisini görevlendirdiler ve bu sergi bütün vilayeti dolaştı. İngiliz aylık dergisi *The Near East*'ın (20 Eylül 1911), ülkesinin makinelerinin İmparatorluğa ithal edilmesiyle yakından ilgilenen muhabiri, Anadolu'da çiftlik makineleri genel olarak kullanılmamakla birlikte, saban, harman makinesi ve öteki tarım araçlarına olan talebin arttığını yazıyordu. Onun tahminine göre İzmir vilayetinde daha o zaman 4 bin saban,

* 1 akr, 0,4047 hektardır. (Ç.N.)

26 *LTR*, I/I, Haziran 1911, s.59-61. Sonraki bir sayıda şöyle deniyordu:

"Bu sulama projeleri pamuk ve şeker kanuşı üretimini çok artıracaktır. Bağdat demiryolu, Kilikya ovasından da geçmektedir. Ayrıca Adana ile Mersin'i birleştiren bir demiryolu vardı. Gene de Seyhan ile Ceyhan'ın gemi taşımacılığına açılması planlanmaktadır. Kilikya nehirlerinden elektrik enerjisi elde etmek mümkündür ve Türk hükümeti bu bölgede yoğun bir endüstriyel yaşam geliştirmeyi düşünmektedir." *LTR*, vi/i, Haziran 1916, s.46.

27 *LTR*, I/i, Haziran 1911, s.59-61.

150 mekanik tırmık, 50 kültivatör ve 100 biçme makinesi vardı. Birçok çiftçinin makineleşme konusunda isteksiz davranmasının nedeni olarak da toprak mülkiyetinin güvencesiz oluşunu, tarım bankalarının bulunmayışını ve köylülerin bu örgütlerden yoksun oluşunu saymaktadır. Buradan, güvenceden yoksun olan orta köylünün her an kaybedebileceği bir parayı toprağa yatırma riskine girmek istemediği sonucunu çıkarabiliriz.²⁸

Tarımı teşvik etmek yönündeki bütün bu önlemlere karşın mülkiyet hakları sorunu, köylük bölgelerdeki ilerleme açısından belirleyici olmaya devam etti. Osmanlı ekonomik yaşamı hakkında bir Amerikalı gözlemci şunları anlatıyordu:

"İmparatorluğun her yanında, özellikle de köylük bölgelerde mücevher ve para biçiminde altın biriktirilmektedir. Gayrimenkullere ilişkin mevcut yasalar, yatırılmış sermayenin hareket kabiliyetini gereksiz yere kısıtlarken, tutucu uygulamaları ve sağlam yatırımları teşvik etmektedir. Yeni seçilen meclisin "Arazi Mülkiyeti Kanunu"nu çıkarması, ki bu çok muhtemeldir, şu anda bağlı olan sermayeyi serbest bırakacak, sanayi ve ticaret faaliyetini hızlandıracak, toprak değerini artıracak ve genel olarak ülkenin mali gelişimine katkıda bulunacaktır. Bu kanun miras hakkını genişletecek, mülkiyet ve arazinin el değiştirmesini düzenleyecek, dini mülkleri ve hükümet mülklerini, vakıf ve miri araziye ipoteğe tabi kılacak ve şirketleşmeyi mümkün hale getirecektir. Bugünkü koşullarda, özellikle kent ve kasabaların çevresindeki geniş araziler dini vakıfların mülkü durumundadır... diğer araziler de gerçekte aynı şekilde alınıp satılamaz durumdadır, çünkü bunların tapusu hükümetin elindedir ve öyle olmaya da devam etmektedir. Bütün bu dini ve kamu

28 Daha hızlı gelişme ve kâr hırsı içindeki bazı toprak ağaları yabancılarla işbirliği yapmak istiyorlardı. *The Near East*'in (20 Eylül 1911) muhabiri şöyle yazıyordu (s.477):

"Küçük Asya'da çok sayıda büyük toprak ağası benden, pamuk, tahıl ve meyve yetiştirmeye uygun olan topraklarından daha fazla verim alabilmek için İngiltere ile işbirliği yapma amacıyla iyi şartlar teklif edebileceklerini iletmemi istedi..."

"Bana yaptıkları teklife göre ilk bir ya da iki, belki de üç yıl kâr elde edilmeyecek, ama bu süreden sonra sulama ve ekim için yatırılan sermaye yılda yüzde yüz oranında kâr getirecekti. Ülkede yalnızca para değil, beceri ve makine de azdır."

mülkiyetindeki yerler, yerlilerin olduğu gibi yabancıların da elinde bulunabilmekle birlikte, bunlar gerçekte yalnızca kiralanmış mülk durumundadırlar."²⁹

Gayrimenkullerin el değiştirmesine ilişkin yasa 1913 yılında çıkarıldı ve bu, toprakta özel mülkiyetin kurulması ve toprak sahiplerinin güvenceye kavuşması açısından önemli bir adım oldu.³⁰ Yasanın Bie Randval ve başkalarının umduğu sonuçları vermiş olması olasıdır, ancak bunun araştırılarak kanıtlanması gerekmektedir. Köylük bölgelerde, bölgesel ürünleri pazarlamak ve izlemek amacıyla kurulmuş şirketlerin de belirttiği gibi, sermaye birikiminin varlığına ilişkin kanıtlar vardır. İttihatçılar, bu eğilimi etkin bir şekilde desteklemişler ve 8 Haziran 1914'te Meclis, Ziraat Bankası'nın Aydın'da açılacak Milli Banka'yı, önerilen sermayesi olan 50 bin TL'nin yarısı değerinde hisse satın alarak desteklemesine karar vermiştir.³¹ Aynı yılın sonunda Meclis, Ziraat Bankası Kanunu'nda değişiklik yaparak, bu bankanın yalnızca tarıma değil, tarımsal sanayiye de kredi açabilmesi konusunu tartışmaya başlamıştır; burada tarımsal sanayiden kastedilen incir, tütün, zeytinyağı vb. ürünlerin işlenmesi ve paketlenmesidir. Banka, yalnızca bu tür girişimlere katılmakla kalmayacak, gerektiğinde önemli hissedar da olacaktır. Bu fikir, Erzurum Mebusu Vartakes Efendi'nin hemen "o zaman işi yapan halk değil, banka olur" diye karşı çıkmasına yol açmıştı. Ama bankanın müdürü güvence veriyordu: Banka, şirketler kurulduktan sonra tümüyle devreden çıkacaktı.³² Burada, açıkça, 1930'larda tanımlanan Kemalist devletçi ekonomik felsefenin erken bir uygulaması görülmektedir.

Savaş yılları, yeni kapitalist çiftçiler için çok kârlı yıllar oldu. Üretim artmasını en çok teşvik eden şey, yüksek fiyatlardı ve kırsal

29 Başkonsolos G. Bie Randval, "Commercial Review of Turkey", *LTR*, II/i, Eylül 1912, s.138-151.

30 Gabriel Baer, "The Evolution of Private Landownership in Egypt and the Fertile Crescent", Issawi (ed.), *Economic History* içinde, s.85-86. Osmanlı İmparatorluğu'nda toprakta özel mülkiyetin evriminin ayrıntılı bir hukuki tarihi için bkz. Halil Cin, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü*, 1969, s.148-153 ve incelenen dönem için *passim*.

31 Y.S. Atasagun, *Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası*, 1943, s.134-151; *The Orient*, v/24, 17 Haziran 1914, s.233.

32 Y.S. Atasagun, *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939*, s.48-55, Mevzuat İlavesi'nden.

ürünlere olan talebin artmasıyla fiyatlar hızla yükselmışti. Başka bir makedemede belirttiğim gibi, "İttihatçılar, Alman ve Avusturya-Macaristan Satınalma Şirketlerinin üreticiden doğrudan mal almalarını önlemek yoluyla çiftçilerin daha fazla kâr etmelerini sağladılar. Birçok yerel şirket bu amaçla kurulmuştu. Bunlar çiftçiden ürünü satın alıyor ve yeni ihracat şirketlerinden birine satıyorlardı; bu kez de bunlar ürünü, tekel fiyatları üzerinden, Alman ve Avusturya-Macaristan Satınalma Şirketlerine satıyorlardı. Bu yolla Almanlar daha yüksek fiyat ödemeye zorlanıyor ve bu para daha fazla Türk'ün elinden geçmiş oluyordu. Bu politikanın en önemli sonucu, çiftçileri pazar için üretim yapmaya teşvik ederek köylük bölgelerin, büyüyen milli ekonomi ile bütünleşmesini sağlamaktı."³³ Bu politikanın, devlet ile toprak ağaları arasındaki ilişkide, toprak ağalarının gücünün giderek arttığını yansıtan yeni bir aşama olduğu öne sürülebilir. 1838'de Babıâli, İngiltere'yle Serbest Ticaret Anlaşması'nı imzalamakla toprak ağalarını Sultan'ın tekelci satın alma politikasından kurtarmıştı; 1916'da ise toprak ağaları, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın pratikte satın alma tekelinden kurtuluyorlardı.³⁴

Ancak, savaşın, tarım üzerinde geriletici bir etkisi de oldu. Ücretlerin görece yükselmesine yol açan ciddi emek darlığı, hükümetin Ağustos 1914'te seferberlik ilan etmesiyle kritik bir boyuta ulaştı. İmparatorluğun her yanında çiftlik hayvanlarına askeri amaçlarla el konması, işleri daha da kötüleştirdi. Her iki önlem de sonuçlarını köylük bölgelerde gösterdi.³⁵

33 Ahmad, "Nascent Bourgeoisie...", s.345.

34 Çiftçiler artık, Temmuz 1914'te kurulmuş olan, ama ancak 1916'da işlemeye başlayan Çiftçiler Derneği'nde örgütlenmiş durumdaydılar. Derneğin birinci fahri başkanı Talât, ikincisi ise Ziraat Nazırı Ahmet Nesimi oldu. Yöneticileri arasında yüksek bürokratlar, üyeleri arasında ise Anadolu eşrafı ve Kara Kemal gibi önde gelen İttihatçılar vardı. Bkz. *İktisadiyat Mecmuası*, 1/20, 13 Temmuz 1916, s.3. Tunaya, *Partiler*, s.205, dipnot 118 ve s.458-461'de millî politikalara tarımı da katmak üzere, tarımsal bir baskı grubu olarak işe başlayan Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin ateşkes döneminde siyasal bir partiye dönüştüğünü söylemektedir. 1838 Antlaşması ve tarım konusunda bkz. Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, 1938, s.69-74.

35 Novichev, *Ekonomika Turtsii*'nin birinci bölümünü tarıma ayırır ve seferberlik ile zorla el koymanın etkileri konusunda ilginç ayrıntılar verir:

...hayvanlar arasında en fazla el konulana, Türk tarımında en çok kullanılmakta olan öküzdü ve neredeyse ortadan yok olmuş durumdaydı."

1913 ile 1919 yılları arasında bunların sayısı yüzde 86,5 oranında azalmıştı. Bkz. s.18-19.

Babîlî, savaşın, emek üzerinde nasıl bir etki yaptığını daha Balkan Savaşları'nda görmüştü. Bu yüzden henüz savaş patlak vermeden önce, ordu, seçilmiş adamlara modern tarım konusunda kurslar vermek ve bunları ekim ve hasat zamanlarında köylerine göndermek yolunda planlar yapmıştı.³⁶ Hükümet halkın hoşnutsuzluğu pahasına zorunlu emeği meşurlaştırarak olağanüstü savaş durumuyla baş etmeye çalıştı ve bunu savaş sırasında daha da etkili bir biçimde uyguladı. Erkeklerin çeşitli cephelerde kırılması üzerine, ülke içinde fabrikalarda ve tarlalarda kadınlar ve çocuklar onların yerini almaya zorlandılar. İttihatçıların önde gelen ideologlarından ve propagandacılarından biri olan Tekin Alp, kadınların ekonomik yaşam mücadelesine yaptıkları katkıyı şöyle yüceltiyordu:

"Erkekler anavatanın varlığı uğrunda cephede kahramanca dövüşürken, evdeki kadınlar aynı şekilde, ülkenin beslenmesini sağlamak için bütün güçleriyle mücadele ederek ülkenin geleceğini güvence altına aldılar..."

"Köylü kadınlarımızın yaptıkları, heryerden önce Konya vilayetinde kendini göstermektedir. Konya Valisi Samih Bey, içinde bulunduğumuz bu tarihi dönemde Türk kadınlarının bu soylu başarısının anısını yaşatacak bir anıt diktirmeye karar vermiştir."³⁷

Erkek ve kadınların zorunlu emeği, toprağın işlenmesini sürdürmenin tek yoluydu. Bir tahmine göre, toplam ekili alan miktarı 1914'de 60 milyon dönümden 1915'te 30 milyon dönüme ve 1916'da 24 milyon dönüme inmişti.³⁸ *İktisadiyat Mecmuası*'nın ilk sayısında (Şubat 1916) kendisiyle bir görüşme yayımlanan Ziraat Nazırı, savaş sırasındaki olağanüstü koşulların ve askeri ihtiyaçların genişlemeyi engellediğine değinmektedir. Çiftçiye yaptıkları bütün yardımlara karşın, çabalar beklenen sonucu

36 *The Orient*, v/20, 20 Mayıs 1914, s.198.

37 Tekin Alp, "Bu Seneki Mahsulümüz", *İktisadiyat Mecmuası*, I/ii, 22 Temmuz 1916, s.1-2.

38 *Echo de Bulgarie*, 1 Mart 1917, Savaş Dairesinde, DRFP, 17 Mart 1917. Novichev, *Ekonomika Turtsii*, s.19-20'de benzer rakamlar vermektedir: Ekili alanlar 1913-1914'te 64 milyon dönümden 1915'te 38 milyon dönüme, 1916'da ise 25 milyon dönüme inmiştir. Talât Paşa, 1917 Eylül Kongresindeki konuşmasında bu rakamı 40 milyon dönüm olarak vermişti. Artış, zorunlu çalışmanın daha etkili bir şekilde uygulanmasına ve Rusya'nın denetimindeki Osmanlı topraklarının geri alınmasına bağlanabilir.

hiçbir zaman vermiyordu. "Kuraklık, dolu fırtınaları, seller, çekirge sürüleri ve hastalıkları" yalnızca zaten acıklı olan bir durumu daha da kötüleştiriyordu. Bu nedenle, o yıl çabalarını iki katına çıkarmaları gerekti. Gene de bu kritik zamanlarda, cepheden geri dönmeyen köylülerin topraklarına el koyan toprak ağaları vardı ve cepheden dönmeyenler de binlerle sayılıyordu.³⁹

Ne var ki, 1916 yılına gelindiğinde beslenme koşulları, devletin toprak ağalarının işlerine bile müdahale etmesine yol açacak kadar kötüleşmişti. Artık adı konmamış bir savaş ekonomisi yürürlükteydi; bu konuda Alman örneğinden ve çeşitli nezaretlerde danışman olarak çalışan çok sayıda Alman görevliden (örneğin Ticaret ve Ziraat Nezaretinde Geheimrat Dr. Hahl) etkilenildiği açıktır. Yaz geldiğinde, çiftçilerin topraklarını yalnızca devlet gözetiminde işlemelerini öngören bir kararname çıkarıldı. Bunun amacı, çok kârlı pazarlık ürünler yerine, halkın beslenmesi için gerekli besinlerin daha fazla üretilmesini sağlamaktı. Devlet, bunları tümüyle yasaklamamakla birlikte, bir denge sağlamaya çalışıyordu. Buna karşılık, çiftçiye makine ve gübre sağlıyor, emek de dahil olmak üzere öbür ihtiyaçlarını karşılıyordu. Kararname, Ziraat Nazırının başkanlığındaki bir komisyon ile taşradaki temsilcileri tarafından uygulandı; uymayanlara ağır cezalar veriliyordu. Devletin, bu işten kâr etmeye niyeti yoktu ve önlemlerden elde edilecek herhangi bir geliri çiftçinin yararına yeniden yatırmaya hazırdı. Bu reformlar, bazılarınca, kısa vadeli sonuçların ötesine geçecek önemde görülüyordu. *Wirtschaftszeitung der Zentralmächte* şu yorumu yapıyordu:

"Bu yolla, Türk tarımının önündeki en büyük engellerden biri, yani 'küçük çiftçilik' ortadan kalkacaktır. Anadolu'da toprak, küçük mülk sahipleri arasında çok fazla bölünmüş durumdadır, dolayısıyla yoğun tarım yapmak güçtür; ama artık tarımın millileştirilmesi ve toprağın ortak işlenmesiyle bu mümkün olacaktır."⁴⁰

Genç Türkler'in, özellikle de İttihatçılar'ın toprak siyasetinde iki temel eğilim gözlenebilir. Aydınlar tarafından basında dile getirilen birinci eği-

39 Şevket Süreyya Aydemir, "Toprağın Hikâyesi", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1971

40 16 Ekim 1916, Savaş Dairesi'ne, DRFP, 28 Ekim 1916; bkz. ayrıca Gustave Herlt'in *Weltwirtschaftliches Archiv*, Şubat 1917, DRFP içinde, Economic Survey, i. 27 Mart 1917

lim, İmparatorluğun gelecekteki refah ve varlığı açısından, küçük çiftçinin önemini vurgulamaktadır. Ahmet Şerif'in *Tanin*'de ve Parvus'un *Türk Yurdu*'nun 1912-1913 yıllarındaki sayılarında yayımlanan yazıları, bu eğilimin temsilcisidir. Bu grup; küçük çiftçiyi, toprak ağasının yağmasından korumak istiyordu ve çoğu zaman toprak sahibi de olan tefecilere karşı köylünün güvencesini, kooperatifleşme hareketinde buluyordu. 1913 yılında hükümet; Romanya, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'da kooperatif sisteminin işleyişini incelemek üzere özel bir heyet yolladı ve bu heyet, böyle bir sistemin, İmparatorlukta da iyi ekonomik sonuçlar doğuracağı kanısına vardı. Bu grup, ayrıca Ziraat Bankası'nın küçük çiftçiye düşük faizli kredi vererek, onun kendi ayakları üzerinde durmasına yardımcı olmasını istiyordu. Yazdıkları yazılara karşın, ikinci eğilimi temsil eden ve yönetimde yer alan arkadaşları üzerinde kayda değer bir etki yaratamıyorlardı; öbürleri, İmparatorluğun kurtuluşunun büyük toprak sahibinin desteklenmesinde olduğuna inanıyorlardı. Siyasi kararları verenler ve yürütenler bunlardı ve İTC örgütlerinin yaydığı popülist ideolojiyle de ilgilenmiyorlardı. Amaçları, sosyal bedeli ne olursa olsun kapitalist tarımı, mümkün olan en hızlı biçimde Anadolu'ya sokmaktı. Böylece, 1916 tarihli Ziraat Bankası Kanunu ve 1917 kararnamesi, makineleşmiş tarımla uğraşanlara ve tarım şirketlerine banka kredisi verilmesini öngörerek, bir kere daha, onları kayırıyordu.⁴¹ Küçük çiftçi, kendi çabasıyla dayanabildiği kadar dayanacaktı.

Bu politika, Türkiye'nin savaş koşullarıyla baş etmesini sağladığı ölçüde başarılıydı. Talât Paşa'nın rakamlarını kabul edecek olursak, ekili alanlar üçte bir oranında azalmış olsa bile, üretimin önemli miktarda arttığı anlaşılmaktadır. *Hilâl*, üretimin yerli nüfusu besleyecek ve ihtiyaç duyulan bölgelere de ihraç etmeye yetecek kadar arttığını yazmaktadır.⁴² Bundan, herkesin iyi, hatta yeterli beslendiği sonucu çıkmamalıdır; tersine kentlerdeki yoksullar açlığın eşiğindedi ve İstanbul'un Fatih semtindeki kadınların yaptığı gibi ekmek isyanları patlak veriyordu.⁴³ Ancak yüksek fiyatlar, Anadolu'nun her yanında küçük bir çiftçi sınıfına refah ve zen-

41 Atasagun, *Ziraat Bankası*, s.202; Tekin Alp, "Ziraat Bankası", *İktisadiyat Mecmuası*, 1/9-10, 27 Nisan ve 5 Mayıs 1916.

42 *Hilâl* (tarihsiz), aktaran *Revue de Turquie* (Lozan), 4 Ağustos 1917, s.121.

43 Galip Kemali Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene*, 1955, s.405, 408-410.

ginlik de getirmişti. Önde gelen İttihatçılardan Dr. Nâzım, savaşın Türkiye halkını, özellikle İzmir bölgesi çevresindekileri zenginleştirdiğini söylerken elbette abartıyordu:

"Kentin hemen her yanında ekonomik canlanmamızın belirtilerini görmek mümkündür. Savaştan önce Kordonboyundaki dizi dizi kahveler yerlerini dükkânlara bırakmıştır... Paranın değeri o kadar düşmüştür ki, gıda maddelerindeki dizginsiz artışlar yüzünden servet sahibi olan köylülerimiz, kızlarına aldıkları bir çift çorap için üç lira ödeyebilmektedirler."⁴⁴

Ne var ki, çıkarlarının bilincinde olan ve onlar uğruna siyaset alanında dövüşmesini bilen güçlü ve zengin bir çiftçi sınıfının ortaya çıktığı kesindir. Bu sınıf, milli mücadele ve Cumhuriyet dönemi boyunca gücünü ortaya koyacaktır.

Toprak ağası sınıfının tersine, köylülüğün durumu, Genç Türkler'in döneminde kötüye gitmiştir. Birbiri ardınca gelen hükümetler, köylünün yakındığı yükleri ve haksızlıkları ortadan kaldırmak şöyle dursun, bunlara yenilerini eklediler. Üretim giderek daha fazla pazar –iç ve dış– için yapıldıkça, çiftçinin artığın daha fazlasına el koyması nedeniyle, sömürü oranı da yükseldi. Parvus, 1913 yılında, köylüden toplanan verginin, "izin verilen"den önemli ölçüde daha fazla olduğu gözlemine yapıyordu. Ulaşımın ve sulamanın gelişmesi dolayısıyla kârlılığın artması yüzünden toprak fiyatlarının sürekli yükselmesi, yerel eşrafın, ortak araziyi ya da kendi haklarını savunamayacak durumda olan köylülerin topraklarını gasp etmesini teşvik ediyordu. Köylüler, bir süre için, emek kıtlığından yararlanarak yüksek ücret elde ettiler. Ama savaşın patlak vermesi ve zorla çalıştırılmaları yüzünden bu durum devam etmedi.⁴⁵

Köylülük bu artan baskıya karşı nasıl bir tepki gösterdi? Tepkisi, geleneksel olandı: Eşkıyalık. Bu, siyasi ufku sınırlı, bölgecilikle ve ele aldığımız durumda ise eşrafın kötüye kullandığı etnik ve dinsel bölünmelerle kısıtlı köylülerin olağan tepkisidir. Eşraf, örneğin, bir bölgenin yerli köylüleri ile oraya Balkanlar'dan göç eden Müslümanlar arasındaki

44 *Tanin*, 8 Aralık 1917, s.2-3. Bu zenginliğe karşı çiftçiler ile mültezimler savaş kârlarından vergi ödemekten 1 Ocak 1918'de yürürlüğe giren bir kararla muaf tutulmuşlardı. Bkz. *Hilâl ve Tanin*, 26 Aralık 1917.

45 Boran, *Toplumsal Yapı*, s.37, ayrıca s.32.

ayrılıktan yararlanıyordu. Bu koşullar altında bir köylü kitle hareketinin ortaya çıkması olanaksızdı ve böylece köylüler, baskıdan kurtulmak için eşkıyalık yolunu tutuyorlardı. Bu, özellikle, savaşın patlak vermesinden sonra geçerli bir durumdu. Manisa'nın köylerinde araştırma yapan Behice Boran, "Savaş yıllarında ova köylerinde olduğu gibi, dağ köylerinde de bir karışıklık hüküm sürüyordu ve eşkıyalar çoğalmıştı" diye yazmaktadır. Eşkıyaların safları, asker kaçaklarıyla genişliyordu ve en azından bir keresinde, Rumlarla işbirliği yaptıkları Samsun yöresinde, etnik ve dinsel rekabeti alt etmişlerdi. Bunun sonucunda hükümet, bir savaş önlemi olarak Rumları daha iyi denetlenen bölgelere aktarma kararı almıştı.⁴⁶ Köylük bölgelerdeki asayişsizlik sorunu 1917'de o kadar ciddi boyutlara ulaşmıştı ki, bu, Sait Halim Paşa'nınkinden daha güçlü bir hükümete duyulan ihtiyacın nedenlerinden biri olarak gösterilmişti. Ama Talât Paşa'nın uyguladığı siyasetler de, giderek daha da kötüleşen duruma bir çare getiremedi. 1918 yılına gelindiğinde basın, Anadolu'nun her yanında, özellikle de Bursa vilayetinde ciddi eşkıyalık olaylarını haber veriyordu. Oldukça büyük kasabalarda bile asayiş yoktu ve halkın hayatı tehdit altındaydı. Hükümetin bu konuda acil önlem alması isteniyordu ve 1918 Temmuz'unda Talât Bey, özellikle bu sorunla aktif bir biçimde ilgilenmek üzere İsmail Canbulat'ı Dahiliye Nazır atamıştı. Ancak yeni Nazır, hükümetin köylük bölgelerde düzeni geri getirecek güçten yoksun olduğundan yakılarak 30 Eylül'de istifa etti. İstifası, Bandırma trenine eşkıyaların ikinci kez saldırmasıyla aynı zamana rastlamıştı.⁴⁷

Köylülüğün devlete yabancılaşması ciddi bir sorun yarattı ve İTC, yeniden bu konuyla ilgilenmeye başladı. Yusuf Akçura, köylüleri hem "Türk milletinin temel unsuru", hem de en fazla yardıma ihtiyacı

46 Elkus'tan Dışişleri Bakanına, İstanbul, 2 Ocak 1917, *Foreign Relations of the United States 1917*, Ek i içinde, s.15-16. Novichev, *Ekonomika Turtsii*, s.32-34'te, Babiâli'nin etnik ve dinsel ayrılıkları kullandığını doğrulamaktadır. Ayrıca Samsun bölgesinde Rum ve Gürcü köylüler arasında bir anlaşma yapıldığından, kaçak Türk askerlerinin Rum çetelerine sığındığından, Fatsa yöresinde Şubat 1917'de çıkan ve hükümet kuvvetlerince bastırılan bir köylü isyanından ve isyanlar ile ayaklanmalarından söz etmektedir. Verdiği bilgilerin ise, savaş sırasında Türkiye'de görevli Çarlık gizli ajanlarının raporlarına dayandığını belirtmektedir.

47 Mehmet Cavit, "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları", *Tanin*, 1-2 Temmuz 1918. 1918 Temmuz ve Ağustos ayları boyunca basın, köylülerin yağmacı çetelerin tehdidi altında olmaları yüzünden hasadın engellendiğine ilişkin haberler vermektedir.

olan ve bunu hak eden kesimi olarak görüyordu.⁴⁸ Sonuç olarak köylüler, Türkler içindeki en kalabalık gruptular ve onların ihmal edilmesi milletin varlığının tehlikeye düşmesi anlamına gelecekti. Bu tür düşünceler İTC'yi, İzmir'de köylülerin maddi ve manevi gelişmesini sağlamak amacıyla bir örgüt kurmaya itti. *Halka Doğru Cemiyeti*, köylülerin eğitimi ve refahı için kütüphaneler ve okuma odaları, bir de broşürler ve uygun fiyatlı kitaplar yayınlıyacak bir matbaa kuracaktı.⁴⁹ Bu önlemler için artık biraz geç kalınmıştı, ama bu idealizm büyük ölçüde Kemalist harekete geçti ve en önemli yansımasını, Mustafa Kemal'in köylü "efendimizdir" deyişinde buldu.⁵⁰ Kısa bir an için, sanki Kemalistler köylük bölgelerde o kadar ihtiyaç duyulan devrimi gerçekleştireceklermiş gibi göründü; ama sonunda onlar da, toprak ağalarıyla siyasi bir uzlaşmaya varan Genç Türkler'in siyasetini benimsediler ve köylük bölgelerdeki statükoyu kabul ettiler.

48 Yusuf Akçura, "İktisadi Siyaset Hakkında", *Türk Yurdu*, xii, 1333/1917, s.3521; aktaran Davis Thomas, "The Life and Thought of Yusuf Akçura (1876-1935)", McGill Üniversitesi'nde yayımlanmamış doktora tezi, 1976, s.149.

49 *Tanin*, 8 ve 15 Aralık 1917.

50 Kâzım Öztürk (derleyen), *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, 1969, içinde s.94-95. Konuşma, 1 Mart 1922'de yapılmıştı.